

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઝ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.ખ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જમિઅતુલ ઝનાત ટંકારીઆ
મુ.પો. ટંકારીઆ,
તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

www.maarifulqurangujarati.com

કાનૂની ચેતવણી: ● આ તફસીરનો હેતુ ફી-સબિલિલ્લાહ પ્રચાર પ્રસારનો છે, જેથી કોઈપણ વ્યક્તિએ પ્રસ્તુત વેબસાઈટના કોઈપણ સાહિત્યનો અથવા તેના કોઈપણ ભાગનો ઉપયોગ વેપારી ધોરણે કરવાની અથવા કિતાબ સ્વરૂપે છપાવવાની સખત મનાઈ છે. માત્ર ઓનલાઈન શેરીંગ કોઈપણ પ્રકારના એડીટીંગ સિવાય કરી શકાય છે.

● પ્રકાશક પાસે આ તફસીરના પ્રિન્ટેડ કોપીના સર્વ હક્ક કોપી રાઇટેડ હોવાના કારણે મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીમાંથી પ્રકાશક અને અનુવાદકનો પ્રિન્ટેડ કોપીનો પેજ નંબર, ભાગ નંબરનો હવાલો આપી કોઈ ફકરો કે વાક્ય કોઈ કિતાબ અથવા લેખમાં કોઈપણ જાતના એડીટીંગ વિના લખી / છાપી શકાય છે.

● આ બાબતોનું ઉલ્લંઘન કરનાર સામે કાયદેસરની કાનૂની કાર્યવાહી કરવાની સખત ચેતવણી આપવામાં આવે છે.

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

Designed and Typesetting By: Safwan Patel Khanpuri

نَبَاتًا ۙ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ۙ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ
بَسَاطًا ۙ لَتَسْكُنُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ۙ قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا
مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا ۙ وَمَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا ۙ وَ
قَالُوا لَا تَدْرُسَنَ إِلَهَتَكُمْ وَلَا تَدْرُسَنَ وَدًّا وَلَا سَوْاعًا ۙ وَلَا يَعْثُونَ وَيَعُوقُونَ نَسْرًا ۙ
وَقَدْ أَصَلُّوا كَثِيرًا ۙ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ۙ وَمَا خَطِبتَهُمْ أُعْرُقُوا
فَادْخَلُوا أَنَارًا ۙ فَلَمْ يَجِدُوا إِلَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ۙ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا
تَذُرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكُفْرِينَ دَيَّارًا ۙ إِنَّكَ إِن تَذُرْهُمْ يُضِلُّوا
عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فِجْرًا كَفَّارًا ۙ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ
بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ۙ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ۙ

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

નિ:શંક ! અમે નૂહને તેમની કોમ તરફ મોકલ્યા કે પોતાની કોમને ડરાવો એ પહેલાં કે તેમના ઉપર દર્દનાક અજાબ પહોંચો. (૧) બોલ્યા, હે મારી કોમ ! હું તમને સ્પષ્ટ રીતે ડર સંભળાવું છું (૨) કે અલ્લાહની બંદગી કરો અને તેનાથી ડરો અને મારું કહું માનો (૩) જેથી તે તમને તમારા કંઈક ગુનાહ મા'ફ કરે અને તમને એક નિશ્ચિત વાયદા સુધી ઠીલ આપે, નિ:શંક તે વાયદો જે અલ્લાહે કર્યો છે જ્યારે આવી પહોંચશે તેને ઠીલ હશે નહીં; જો તમને સમજ છે. (૪) બોલ્યા, હે પરવરદિગાર ! હું પોતાની કોમને રાત્રે અને દિવસે બોલાવતો રહ્યો, (૫) પછી મારા બોલાવવાથી તેઓ વધારે નાસવા લાગ્યા (૬) અને મેં જ્યારે કદી પણ તેમને બોલાવ્યા જેથી તું તેમને મા'ફ કરે તો પોતાના કાનોમાં આંગળીઓ નાંખવા લાગ્યા અને પોતાના ઉપર કપડાં વીટાળવા લાગ્યા અને હઠ કરી અને અભિમાન કર્યું; ઘણું મોટું અભિમાન.

(૭) પછી મેં તેમને મોટા અવાજે બોલાવ્યા, (૮) પછી મેં તેમને જાહેરમાં કહ્યું અને છાની રીતે (સમજાવ્યા) (૯) તો મેં કહ્યું, પોતાના પરવરદિગારથી ગુનાહ મા'ફ કરાવો, નિ:શંક તે મા'ફ કરનારો છે. (૧૦) તમારા ઉપર આસમાનની (વરસાદની) ધારા છોડી દેશે (૧૧) અને તમને વધારી દેશે માલ અને દિકરાઓથી અને તમારા માટે બગીચા બનાવી દેશે અને તમારા માટે નહેરો વહાવી દેશે. (૧૨) તમને શું થયું ! કેમ અલ્લાહની મહત્તાને માન્ય નથી રાખતા ? (૧૩) અને તેણે જ તમને વિવિધ પ્રકારે બનાવ્યા. (૧૪) શું તમે નથી જોયું અલ્લાહે સાત આસમાન કેવા બનાવ્યા થર ઉપર થર !? (૧૫) અને તેમાં ચંદ્રને પ્રકાશિત રાખ્યો અને સૂરજને સળગતો દીવો રાખ્યો. (૧૬) અને અલ્લાહે તમને જમીનથી ઊગાડ્યા (વિકસિત ક્યા) ખાસ પ્રકારે. (૧૭) પછી ફરી તમને તેમાં (મૃત્યુ આપી) પાછા મોકલશે અને તમને બહાર કાઢશે. (૧૮) અને અલ્લાહે તમારા માટે જમીનને પાથરણું બનાવી દીધું (૧૯) જેથી તેમાં પહોળા રસ્તાઓએ ચાલો. (૨૦) નૂહે કહ્યું, હે મારા પરવરદિગાર ! તેમણે મારું કહ્યું ન માન્યું અને એવાનું કહ્યું માન્યું જેને તેની સંપત્તિ અને સંતતિથી ઓર વધારે નુકસાન હોય. (૨૧) અને ષડયંત્ર કર્યા છે; ભારે ષડયંત્ર. (૨૨) અને બોલ્યા, કદાપિ પોતાના પૂજ્યોને છોડશો નહીં અને ન તો "વદ્"ને છોડશો અને ન જ "સુવાઅ"ને અને ન તો "યૂષ"ને અને ન જ "યઊક" અને "નસ્ર"ને. (૨૩) અને ઘણાઓને ભટકાવી દીધા અને (હે અલ્લાહ !) તું અન્યાયીઓની પ્રગતિ કરીશ નહીં માત્ર ગુમરાહી સિવાય. (૨૪) અમુક તેઓ પોતાના ગુનાહોથી ડૂબાડવામાં આવ્યા, પછી આગમાં નાંખવામાં આવ્યા, પછી પોતાના માટે તેમણે અલ્લાહ સિવાય કોઈ મદદગાર પામ્યો નહીં. (૨૫) અને નૂહ (અલૈ.)એ કહ્યું, હે પરવરદિગાર ! પૃથ્વી ઉપર ઈન્કારીઓનું એક(પણ) વસવાટ કરનાર ઘર છોડીશ નહીં. (૨૬) નિશ્ચિત જો તું તેમને છોડી દઈશ તો તારા બંદાઓને ભટકાવશે અને જે જણશે તે માત્ર દુષ્ટ (અને) સત્યના ઈન્કારી. (૨૭) હે પરવરદિગાર ! મને અને મારા માતા પિતાને મા'ફ કર અને જે મારા ઘરમાં ઈમાનવાળા આવે અને સૌ ઈમાનવાળા પુરુષોને અને સ્ત્રીઓને અને ગુનેહગારો ઉપર આ જ બરબાદ થવું વધાર્યે રાખ. (૨૮)

તફ્સીર :

અમે નૂહ (અલૈ.)ને તેમની કોમ પાસે (પયગમ્બર બનાવીને) મોકલ્યા હતા કે તમે પોતાની કોમને (કુફ્રના વિનાશથી) ડરાવો તે પહેલાં કે તેમના ઉપર કષ્ટદાયક અઝાબ આવે (એટલે કે તેમને કહો કે જો ઈમાન લાવશો નહીં તો તમારા ઉપર દર્દનાક અઝાબ આવશે, ભલે તે દુનિયામાં પ્રલય દ્વારા અથવા આખિરતમાં દોઝખ વગેરે દ્વારા. મતલબ કે) તેમણે (પોતાની કોમને) કહ્યું કે હે મારી કોમ ! હું તમારા માટે સ્પષ્ટ ડરાવનારો છું (અને કહું છું) કે તમે અલ્લાહની ઈબાદત કરો (એટલે કે તવહીદ અપનાવો) અને તેનાથી ડરો અને મારું કહ્યું માનો, તે તમારા ગુનાહ મા'ફ કરી દેશે (مَنْ ذُنُوبِكُمْ ની તફ્સીર સૂરએ અહકાફમાં આવી ચૂકી છે) અને તમને નિશ્ચિત સમય (એટલે કે મોતના સમય) સુધી (અઝાબ વિના) મહોલત આપશે (એટલે ઈમાન ન લાવવા ઉપર જે અઝાબનો મરતાં પહેલાં વાયદો કરવામાં આવે છે જો ઈમાન લઈ આવ્યા તો તે અઝાબ આવશે નહીં અને બાકી મોત માટે જે) અલ્લાહે નક્કી કરેલ સમય (છે) જ્યારે આવશે તો ટળશે નહીં (એટલે કે મોત આવવી તો દરેક પરિસ્થિતિમાં આવશ્યક છે, ઈમાનની હાલતમાં પણ અને કુફ્રની હાલતમાં પણ પરંતુ બંને હાલતમાં એટલો તફાવત છે કે એક હાલતમાં આખિરતના અઝાબ ઉપરાંત દુનિયામાં પણ અઝાબ થશે અને એક પરિસ્થિતિમાં દુનિયા અને આખિરત બંનેના અઝાબથી સુરક્ષિત રહેશે) ઘણું સારું થયું હોત જો તમે (આ વાતોને) સમજ્યા હોત (જ્યારે લાંબા સમય સુધી આ બોધપાઠની કંઈ અસર કોમ ઉપર ન થઈ તો) નૂહે (અલૈ.એ અલ્લાહ તઆલા પાસે) દુઆ (અને વિનંતી) કરી કે હે મારા પરવરદિગાર ! મેં મારી કોમને રાતે પણ અને દિવસે પણ (સત્ય દીન તરફ) બોલાવી, બસ મારા બોલાવવા ઉપર (દીનથી) તેઓ વધારે નાસતા રહ્યા અને (તે નાસવું એવું થયું કે) મેં જ્યારે કદી તેમને (સત્ય દીન તરફ) બોલાવ્યા કે જેથી (તેમના ઈમાનના કારણે) તું તેમને મા'ફ કરી દે તો તે લોકોએ પોતાની આંગળીઓ પોતાના કાનોમાં નાંખી દીધી (જેથી સત્ય વાત સાંભળી પણ નહીં અને આ નફરતની પરાકાષ્ટા છે) અને (વળી અત્યંત દુશ્મની સાથે તેમણે) પોતાના કપડાં (પોતાના ઉપર) લપેટી લીધા (જેથી સત્ય વાત કહેનારને જુએ

પણ નહીં અને કહેનાર પણ તેમને ન જોઈ શકે) અને (તેમણે પોતાના કુફ અને ઈન્કાર ઉપર) હઠાગ્રહ કર્યો અને (મારા આજ્ઞાપાલનથી) અંતિમ કક્ષાનું અભિમાન કર્યું (પરંતુ આ નફરત અને અભિમાન) પછી (પણ હું તેમને વિવિધ રીતે શિખામણ આપતો રહ્યો જેથી) મેં તેમને (સત્ય દીન તરફ) મોટા અવાજે બોલાવ્યા (તેનો ભાવાર્થ સંબોધન અને જાહેર ભાષણ છે જેમાં સ્વાભાવિક રીતે અવાજ મોટો રાખવો પડે છે), પછી મેં તેમને (ખાસ સંબોધન કરી) જાહેરમાં પણ સમજાવ્યા અને તેમને બિલકુલ ગુપ્ત રીતે પણ સમજાવ્યા (એટલે કે લાભ પહોંચાડવાની જેટલી પદ્ધતિઓ હતી બધી જ રીતે સમજાવ્યા, મતલબ કે અનેક સમયે સમજાવ્યા, રાત્રે પણ અને દિવસે પણ અને અનેક પરિસ્થિતિઓમાં પણ, જાહેરમાં પણ અને ગુપ્ત રીતે પણ) અને (આ સમજાવવામાં) મેં (તેમને) કહ્યું કે પોતાના પરવરદિગાર પાસે ગુનાહ મા'ફ કરાવો (એટલે કે ઈમાન લઈ આવો જેથી ગુનાહ મા'ફ કરવામાં આવે) બેશક ! તે બખ્શનારો છે (જો તમે ઈમાન લઈ આવશો તો આખિરતની નેઅમત ઉપરાંત) કે (જે મર્ગફિરત છે દુનિયવી નેઅમતો પણ તમને અર્પણ કરશે જેથી) મોટા પ્રમાણમાં તમારા ઉપર વરસાદ મોકલશે અને તમારા માલ અને અવલાદમાં પ્રગતિ આપશે અને તમારા માટે બગીચા લગાવી દેશે અને તમારા માટે નહેરો વહાવી દેશે (આ નેઅમતોના વર્ણનથી કદાચ એ લાભ થાય કે ઘણું ખરું સ્વાભાવિકપણે રોકડ અને જલદીથી પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુઓની તલબ વધારે હોય છે. દૂરે મન્યૂરમાં કતાદહ રદિ.નું નિવેદન છે કે તે લોકો દુનિયાના વધારે લાલચું હતા એટલા માટે આવું કહ્યું અને તેના ઉપર એવી શંકા ન કરવામાં આવે કે ઘણી વખતે આ દુનિયવી બાબતો ઈમાન અને ઈસ્તિગફાર ઉપર લાગુ નથી પડતી. વાત એમ છે કે યા તો આ ખાસ વાયદો માત્ર તે લોકો માટે જ હશે અને જો સામાન્ય બાબત છે તો નિયમ એ છે કે ઉપસ્થિત નથી તે ઉત્તમ વસ્તુ આપવી પણ વાયદો પૂર્ણ કરવું જ હોય છે બલકે વાયદાથી વધારે હોય છે. બસ, સંપૂર્ણ ઈમાન ઉપર રૂહાની ખુશી અને થોડા ઉપર સંતોષ તથા અલ્લાહ તઆલા જે હાલતમાં રાખે તેમાં રાજી રહેવું વગેરે નેઅમતો અર્પણ થાય છે, જે તે વસ્તુઓથી ઉત્તમ છે અને સંપૂર્ણ છે બલકે દુનિયાની બધી દોલત અને બધી પ્રસ્તુત ચીજવસ્તુઓનો મૂળ હેતુ પણ તો દિલનો સંતોષ અને આરામ

જ છે. આગળ નૂહ અલૈ.ની વાતચીતની પૂર્ણતા છે, એટલે કે મેં તેમને એ પણ કહ્યું કે) તેણે તમને વિવિધ રીતે બનાવ્યા (કે ચાર તત્વોથી તમારો ખોરાક, પછી ખોરાકથી નુત્ફો અને નુત્ફા પછી લોહીનો ગદ્દો-અલકહ અને પછી માંસનો લોથડો-મુદ્ગહ વગેરે વિવિધ સ્વરૂપોથી પસાર થઈને સંપૂર્ણ માનવી બન્યો. આ દલીલ તો પોતે માનવીની જાત સાથે સંબંધિત હતી, આગળ આકાશ વિશે દલીલો છે કે) શું તમને ખબર નથી કે અલ્લાહ તઆલાએ કઈ રીતે સાત આસમાન ઉપર નીચે પેદા કર્યા અને તેમાં ચંદ્રને પ્રકાશ (એટલે કે પરપ્રકાશિત) બનાવ્યો અને સૂર્યને દીવો (સ્વયં પ્રકાશિત) બનાવ્યો (અને ચંદ્ર જો કે બધા આસમાનોમાં નથી પરંતુ فِي سَمَاءٍ مِّنْ دُونِهَا સામૂહિક રીતે કહ્યું અને તેના વિશે અમુક વિગત સૂરએ ફુરકાનમાં પણ આવી ચૂકી છે) અને અલ્લાહ તઆલાએ તમને જમીનથી એક ખાસ સ્વરૂપે પેદા કર્યા (યા તો એ રીતે કે હઝરત આદમ અલૈ. માટીથી બનાવવામાં આવ્યા અથવા તો એ રીતે માનવી નુત્ફહથી બન્યો અને નુત્ફહ ખોરાકથી અને ખોરાકના મોટા ભાગના તત્વો લગભગ માટીના જ હોય છે) પછી તમને (મૃત્યુ પછી) જમીનમાં જ લઈ જશે અને (ક્યામતમાં ફરી એ જ જમીનેથી) તમને બહાર લઈ આવશે અને અલ્લાહે તમારા માટે જમીનને પાથરણું બનાવી જેથી તમે તેના ખુલ્લા રસ્તાઓમાં ચાલો (આ બધા જ તે વાક્યો છે જેની વાતચીત હઝરત નૂહ અલૈ.એ અલ્લાહ તઆલા સાથે ફરિયાદ સ્વરૂપે કરી અને આ બધી વાતચીત કર્યા પછી) નૂહ (અલૈ.)એ કહ્યું કે હે મારા પરવરદિગાર ! તે લોકોએ મારું આ કહ્યું ન માન્યું અને એવા લોકોનું અનુસરણ કર્યું કે જેમના માલ અને અવલાદે તેમને નુકસાન જ વધારે પહોંચાડ્યું (આ લોકોથી તે અમીર ઉમરાવો ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જેમનું અનુસરણ સામાન્ય જનતા કરે છે અને માલ તથા અવલાદ તે અમીરો અને રઈસો માટે એ અર્થમાં નુકસાન પહોંચાડે છે કે માલ અને અવલાદ બળવાખોરીનું કારણ બની ગયું) અને (તેમણે જેમનું અનુસરણ કર્યું છે તેઓ એવા છે) જેમણે (સત્યને મિટાવી દેવા માટે) મોટી મોટી યુક્તિઓ કરી અને જેમણે (પોતાના અનુયાયીઓને એવું) કહ્યું કે તમે પોતાના પૂજ્યોને કદાપિ છોડશો નહીં અને (ખાસ કરીને) ન તો વદને અને ન જ સુવાઅને અને ન તો યગૂષને, ન જ યઉકને અને નસ્રને (આ ખાસ પૂજ્યોનું વર્ણન એટલા માટે છે કે આ મૂર્તિઓ ઘણી

પ્રખ્યાત હતી) અને તે (અમીર) લોકોએ ઘણાઓને (મટકાવીને) ગુમરાહ કરી દીધા (તે મોટી યુક્તિ આ જ ગુમરાહ કરવું છે) અને (કારણ કે મને તારા આ ફરમાન **لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدَّامَنَ** થી જાણ થઈ ગઈ છે કે તેઓ હવે ઈમાન લાવવાના નથી અને તેથી હું દુઆ કરું છું કે) આ જાલિમોની ગુમરાહી ઔર વધારી આપ (જેથી આ લોકો વિનાશના હકદાર થઈ જાય તેનાથી જાણ થઈ કે દુઆ કરવાનો હેતુ વધારે ગુમરાહ કરવાનો નથી બલકે વિનાશના હકદાર કરવાનો છે અને આ દુઆની તહકીક સૂરએ યૂનુસમાં મૂસા અલૈ.ના કિસ્સામાં પસાર થઈ ચૂકી છે, મતલબ કે તે લોકોનો અંજામ એવો થયો કે) પોતાના તે જ ગુનાહોના કારણે તેઓ ડૂબાડવામાં આવ્યા, પછી (ડૂબાડ્યા પછી બરજખ અને આખિરતમાં) દોઝખમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા અને અલ્લાહ સિવાય તેમનો કોઈ હિમાયતી પણ ન થયો અને નૂહ (અલૈ.)એ (એ પણ) કહ્યું કે હે મારા પરવરદિગાર ! કાફિરોમાંથી જમીન ઉપર એક વસવાટ કરનારને પણ છોડીશ નહીં (બલકે સૌનો નાશ કરી નાંખ અને આ જાહેર વિનાશ વિશેની ચર્ચા સૂરએ સાફ્ફાતમાં આવી ચૂકી છે) જો તું તેમને આ પૃથ્વીપટ ઉપર રહેવા દઈશ તો આ લોકો તારા બંદાઓને ગુમરાહ કરશે અને (આગળ પણ) તેમને માત્ર દુષ્ટ અને કાફિર અવલાદ જ પેદા થશે (અને કાફિરો માટે બદ્દુઆ કર્યા પછી મો'મિનો માટે દુઆ કરી કે) હે મારા પરવરદિગાર ! મને અને મારામાં બાપને અને જેઓ મો'મિન થવાના સ્વરૂપમાં મારા ઘરમાં દાખલ છે તેમને (એટલે કે પોતાના બાળ બચ્ચાં પત્ની કનૂઆનને બાકાત રાખીને) અન્ય બધા મુસલમાન પુરુષો અને મુસલમાન સ્ત્રીઓને મા'ફ કરી દે અને (કારણ કે આ સ્થળે કાફિરો માટે બદ્દુઆ છે અને મો'મિનો માટે દુઆ છે, આ માત્ર કાફિરોની બદ્દુઆના મુકાબલામાં મો'મિનો માટે દુઆ છે તેથી ફરી બદ્દુઆના વિષય તરફ વળવામાં આવે છે **لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَالًّا** ના હેતુનું વર્ણન છે, એટલે કે) તે જાલિમોનો વિનાશ ઔર વધારી આપ (એટલે કે તેમના છુટકારાનું કોઈ સ્વરૂપ ન રહે, તેઓ નાશ જ પામે અને આ દુઆનો હેતુ જ આ હતો કે તેમની ગુમરાહી વધારવામાં આવે અને દેખીતી જાણ થાય છે કે નૂહ અલૈ.ના માતા પિતા મો'મિન હતા અને જો તેનાથી વિપરીત સાબિત થઈ જાય તો માતા પિતાથી ભાવાર્થ તેમના વડવાઓ અને

આગળની પેઢીઓના માતા પિતા હશે, પ્રથમ પોતાની જાત માટે દુઆ કરી પછી નિયમ પ્રમાણે પોતાના ઘરવાળાઓ માટે, પછી સામાન્ય અનુસરણ કરનારાઓ માટે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

مِنْ شَفَعِ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ માં શબ્દ (મિન) ઘણા વખતે તેનો વિભાગ હોવાનું બતાવવા માટે આવે છે, જો આવો અર્થ લેવામાં આવે તો ભાવાર્થ એ છે કે ઈમાન લાવતા પહેલાંના તમારા ગુનાહો મા'ફ થઈ જશે જેનો સંબંધ હુકુલ્લાહ સાથે છે, કારણ કે હુકુલ્લાહ ઈબાદ (બંદાના હકો)ની મા'ફી માટે ઈમાન લાવ્યા પછી પણ શરત એ છે કે જે હકો અદા કરવાપાત્ર છે તેને અદા કરે જેમકે આર્થિક જવાબદારીઓ અને જે આર્થિક રીતે અદા કરવાપાત્ર નથી જેમકે જીભ અથવા હાથથી કોઈને ત્રાસ આપ્યો તો તે તેમની પાસે મા'ફ કરાવી લે.

હદીષમાં આવ્યું છે કે ઈમાન લાવવાથી પાછલા બધા ગુનાહો મા'ફ થઈ જાય છે તેમાં પણ હુકુલ્લાહ ઈબાદને અદા કરવું અથવા મા'ફ કરાવવું શરત છે. અમુક તફસીરકારોએ કહ્યું કે શબ્દ (મિન) આ સ્થળે વધારે છે અને ભાવાર્થ એ છે કે ઈમાન લાવવાથી તમારા ગુનાહ મા'ફ થઈ જશે પરંતુ બીજી નુસૂસની બીનાએ પ્રસ્તુત શરત દરેક હાલતમાં જરૂરી છે.

أَجَلٌ مُّسَمًّى માં શબ્દ (અજલ)નો અર્થ "મુદત" અને مُّسَمًّى (મુસમ્મા)થી ભાવાર્થ "નિશ્ચિત" છે. ભાવાર્થ એ છે કે જો તમે ઈમાન લઈ આવ્યા તો અલ્લાહ તઆલા તમને તે મુદત સુધી દુનિયામાં મહોલત આપશે જે તમારા માટે નિશ્ચિત અને નક્કી છે. એટલે કે જિંદગીની નક્કી કરેલ ઉંમરથી પહેલાં તમને કોઈ દુનિયવી અઝાબમાં પકડીને તમારો નાશ કરશે નહીં, તેનો ખુલાસો એ થયો કે જો ઈમાન ન લાવ્યા તો એવું પણ શક્ય છે કે નિશ્ચિત સમય પહેલાં જ તમારા ઉપર અઝાબ લાવીને તમારો નાશ કરી નાંખવામાં આવે. જાણ થઈ કે ઉંમરની નિશ્ચિત મુદતમાં અમુક સમયે કોઈ શરત હોય છે કે તેણે ફલાણું કામ કરી લીધું તો તેની ઉંમર દાખલા તરીકે એસી વર્ષ હશે અને ન કર્યું તો સાંઈઠ વર્ષમાં મોત થોપી દેવામાં આવશે અથવા પ્રતિબંધિત કાર્યોમાં અલ્લાહ તઆલાની નાશુકીથી ઉંમર ઘટી જવી અને શુકુગુઝારીથી ઉંમર વધી જવી એ જ

પ્રમાણે અમુક અમલો દાખલા તરીકે માતા પિતાના આજ્ઞાપાલન અને સેવાથી ઉંમરમાં વધારો થવો જે સહીહ હદીષોથી સાબિત છે તેનો પણ આ જ ભાવાર્થ છે.

માનવીની ઉંમરમાં ઓછું વતું થવાની ચર્ચા :

તેનો ખુલાસો તફ્સીરે મઝહરીમાં એ છે કે તકદીરના બે પ્રકારો છે. એક, નિશ્ચિત અને નક્કી (તકદીરે મુબરમ) અને બીજી, કોઈ શરત ઉપર અવલંબિત (તકદીરે મુઅલ્લક) છે. એટલે કે લઘ્વે મહફૂઝમાં એ રીતે લખવામાં આવે છે કે ફલાણા વ્યક્તિએ જો અલ્લાહ તઆલાનું આજ્ઞાપાલન કર્યું તો તેની ઉંમર દાખલા તરીકે સાંઈઠ વર્ષ હશે અને ન કર્યું તો પચાસ વર્ષમાં મોત આપવામાં આવશે, આ બીજા પ્રકારની તકદીરમાં શરત પૂરી ન થવા ઉપર પરિવર્તન થઈ શકે છે. કુર્આને કરીમમાં આ બંને પ્રકારની તકદીરનું વર્ણન આ આયતમાં છે **يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ** (તકદીરે મુઅલ્લકમાં) એટલે કે અલ્લાહ તઆલા લઘ્વે મહફૂઝમાં સુધારા વધારા અને પરિવર્તન કરતો રહે છે અને અલ્લાહ તઆલાની પાસે અસલ કિતાબ છે. "અસલ કિતાબ"થી ભાવાર્થ તે કિતાબ છે જેમાં તકદીરે મુબરમ લખવામાં આવી હોય છે, કારણ કે તકદીરે મુઅલ્લકમાં જે શરત લખવામાં આવી છે અલ્લાહ તઆલાને પ્રથમથી જ એ પણ ખબર છે કે તે વ્યક્તિ આ શરત પૂરી કરશે અથવા નહીં, એટલા માટે તકદીરે મુબરમમાં નિશ્ચિત ફેસલો લખવામાં આવે છે.

હઝરત સલમાન ફારસી (રદિ.)ની હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ **ﷺ** એ ફરમાવ્યું, **لَا يَرُدُّا لِقَضَاءِ إِلَّا الدُّعَاءُ وَلَا يَزِيدُ فِي الْعُمْرِ إِلَّا الْبِرُّ** (રવાહુ તિરમિઝી, મઝહરી) એટલે કે અલ્લાહની તકદીરને કોઈ વસ્તુ દુઆ સિવાય રોકી નથી શકતી અને કોઈ ઉંમરમાં વધારો માતાપિતાની સેવા વિના થઈ નથી શકતો. આ હદીષમાં **بِرٌّ** (બિર)નો ભાવાર્થ તેમની સાથે સદ્વર્તણૂકનો છે અને આ હદીષનો અર્થ એ જ છે કે તકદીરે મુઅલ્લકમાં તે અમલોના કારણે પરિવર્તન થઈ શકે છે. ખુલાસો એ છે કે આ આયતમાં જે **أَجَلٌ مُّسَمًّى** સુધી મહોલત આપવાને તેમના ઈમાન લાવવા ઉપર મોકૂફ રાખવામાં આવ્યું છે કે તેમની જિંદગી વિશે તકદીરે મુઅલ્લકનું વર્ણન છે જેને અલ્લાહ તઆલાએ હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને અર્પણ કરી દીધું હશે, તેના કારણે તેમણે પોતાની કોમને બતાવ્યું કે તમે ઈમાન લાવશો તો જે

તમારી અસલી ઉંમર અલ્લાહ તઆલાએ નક્કી કરી છે ત્યાં સુધી તમને મહોલત મળશે અને કોઈ દુનિયવી અઝાબ દ્વારા તમારો નાશ કરવામાં નહીં આવે અને જો ઈમાન ન લાવ્યા તો આ અસલી ઉંમર પહેલાં જ અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ તમારો નાશ કરી નાંખશે અને આવા સ્વરૂપમાં આબિરતનો અઝાબ તે ઉપરાંતનો હશે. આગળ એ પણ બતાવવામાં આવ્યું કે ઈમાન લાવવા ઉપર પણ હંમેશા માટે મોતથી છુટકારો મળશે નહીં બલકે તકદીરે મુબરમમાં જે તમારી ઉંમર લખેલી છે તેના ઉપર મોત આવવું તો જરૂરી છે કારણ કે અલ્લાહ તઆલાએ પોતાની ઉચ્ચ હિકમત વડે આ દુનિયાની જિંદગીને કાયમી નથી બનાવી, અહીંયાં દરેક વસ્તુનું ફના થવું હિકમતનો તકદો છે, તેમાં ઈમાન અને આજ્ઞાપાલન તથા કુફ્ર અને ગુનાહોથી કોઈ ફરક નથી પડતો. **إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ** માં તેનું વર્ણન છે. આગળ હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ પોતાની કોમની સુધારણા અને ઈમાન માટે સતત વિવિધ પ્રકારે પ્રયત્નોમાં લાગેલા રહેવાની તથા કોમ તરફથી તેમનો વિરોધ કરવાની તથા તેમને જૂઠાડવાની વિગતો આવી છે અને અંતે નિરાશ થઈને બદ્દુઆ કરવાનું તથા સમગ્ર કોમનું ડૂબવાના અઝાબમાં સપડાઈ જવાનું વર્ણન છે.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી નકલ થયું છે કે હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને ચાલીસ વર્ષની ઉંમરમાં નુબુવ્વત અપણ થઈ અને કુર્આની ખુલાસા પ્રમાણે તેમની ઉંમર એક હજાર વર્ષમાં પચાસ વર્ષ ઓછી હશે. આ સમગ્ર લાંબા સમયમાં ન તો ક્યારેય પોતાના પ્રયત્નોને છોડ્યા અને ન જ ક્યારેય નિરાશ થયા. કોમ તરફથી અનેક પ્રકારના ત્રાસ અને પીડાઓ આપવામાં આવી, તે બધા ઉપર ધૈર્ય દાખવતા રહ્યા.

ઝહ્હાકની રિવાયત હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી નકલ થઈ છે કે તેમની કોમ તેમને એટલા મારતી હતી કે તેઓ પડી જતા હતા તો તેમને એક ચાદરમાં લપેટીને મકાનમાં નાંખી દેતા હતા અને તેઓ સમજતા હતા કે આ મરી ગયા, પછી જ્યારે બીજા દિવસે તેમને હોશ આવતો તો હઝરત નૂહ (અલૈ.) ફરી તેમને અલ્લાહ તરફ બોલાવતા અને પ્રચારના કાર્યમાં લાગી જતા. મુહમ્મદ ઈબ્ને ઈસ્હાકે ઉબયૂદ બિન અમ્ર લઈધીથી રિવાયત કરી છે કે તેમને એ ખબર પહોંચી કે નૂહ (અલૈ.)ની કોમ તેમનું ગળું દબાવી દેતી હતી જેનાથી તેઓ બેહોશ થઈ

જતા હતા અને જ્યારે હોશ આવતો હતો તો આ દુઆ કરતા હતા. رَبِّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي إِنَّهُم لَا يَعْلَمُونَ એટલે કે હે મારા પરવરદિગાર મારી કોમને મા'ફ કરી દે કારણ કે તેઓ જાણતા નથી. જ્યારે તેમની કોમની એક પેઢીના ઈમાન ન લાવવાથી હઝરત નૂહ (અલૈ.) નિરાશ થયા તો એવી આશા રાખતા હતા કે તેમના સંતાનોમાંથી કોઈ ઈમાન લઈ આવશે તે પેઢી પણ પસાર થઈ ચૂકી તો ત્રીજી પેઢી પાસે આ જ આશા અપેક્ષા રાખી પોતાના હોદ્દાની ફરજમાં પ્રવૃત્ત રહેતા, કારણ કે તે પેઢીઓની જિંદગીઓ એટલી લાંબી ન હતી જેટલી હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને અર્પણ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે તેમની પેઢીઓ ઉપર પેઢીઓ પસાર થતી રહી અને દરેક આવનારી પેઢી પાછલી પેઢી કરતાં વધારે દુષ્ટ અને બળવાખોર સાબિત થઈ તો હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ અલ્લાહ રબ્બુલ ઈજ્જતની બારગાહમાં પોતાની ફરિયાદ કરી જેમાં બતાવ્યું કે મેં તેમને રાત અને દિવસ, સામૂહિક અને વ્યક્તિગત, જાહેરમાં અને ગુપ્ત રીતે જે જે પણ માર્ગ ઉપર લાવવાની રીત હોઈ શકતી હતી તે બધી અપનાવી લીધી, ક્યારેક અલ્લાહ તઆલાના અઝાબથી ડરાવ્યા તો ક્યારેક જત્રતની નેઅમતોથી આકર્ષણ ઉપજાવ્યું અને એ પણ કે ઈમાન અને નેક કાર્યોની બરકતથી તેમને દુનિયામાં પણ છૂટછાટ અને ખુશહાલી પ્રાપ્ત થશે, ક્યારેક અલ્લાહ તઆલાની સંપૂર્ણ નિશાનીઓ રજુ કરીને સમજાવ્યા પરંતુ તેમણે કંઈ જ સાંભળ્યું નહીં. બીજી બાજુ અલ્લાહ તઆલાએ તેમને એ પણ બતાવી દીધું કે તમારી સમગ્ર કોમમાં જેને ઈમાન લાવવાનું હતું તેઓ ઈમાન લઈ આવ્યા હવે પછી કોઈ ઈમાન સ્વીકારશે નહીં. وَأَنْتَ يَا أَيُّهَا الرَّحْمَنُ الْغَنِيُّ وَأَنْتَ الْمَلِكُ الْيَوْمَ الْآخِرُ આ જ અર્થ છે. તે સમયે હઝરત નૂહ (અલૈ.)ની જીભ ઉપર બદ્દુઆના વાક્યો આવ્યા જેનું ઉપરોક્ત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જેના પરિણામે સમગ્ર કોમનો ડૂબાડી નાશ કરવામાં આવ્યો માત્ર તે મો'મિનો સિવાય કે જેઓને એક વહાણમાં સવાર કરી લેવામાં આવ્યા હતા. કોમને સમજાવવાના ક્રમમાં હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ તેમને અલ્લાહ તઆલાથી મા'ફી માંગવાનું એટલે કે ઈમાન લાવી પાછલા ગુનાહોથી મા'ફી માંગવાનું આમંત્રણ આપ્યું અને તેમને દુનિયાનો લાભ આ બતાવ્યો يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَأَنْهَارٍ وَيُزِيلُ الصُّورَ إِنَّكُمْ لَعِندَ رَبِّكُمْ أَصْفَاءُ તેનાથી ઘણા આલિમો દલીલ કરે છે કે ગુનાહોથી તવબહ અને ઈસ્તેગફારથી અલ્લાહ તઆલા જરૂર પ્રમાણે વરસાદ

વરસાવે છે, દુષ્કાળ પડવા દેતો નથી અને માલ તથા અવલાદમાં ઇસ્તેગફાર કરવાથી પ્રગતિ થાય છે, ક્યાંક કોઈ અલ્લાહ તઆલાની હિકમતના તકાદાના કારણે તેનાથી વિપરીત પણ થાય છે પરંતુ અલ્લાહ તઆલાની સામાન્ય ટેવ લોકો સાથે એક છે કે તવબહ અને ઇસ્તેગફારથી તથા ગુનાહોને છોડવાથી દુનિયાની બલાઓ ટળી જાય છે. હદીષની રિવાયતોથી પણ તેનું સમર્થન થાય છે.

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا
આયતમાં તવહીદ અને અલ્લાહ તઆલાની શક્તિની દલીલોના ક્રમમાં સાત આસમાનોનું થર ઉપર થર હોવું અને પછી તેમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ હોવાનું વર્ણન થયું છે, તેમાં શબ્દ _____ فِيهِنَّ (ફીહિન્ન)થી દેખીતું એ સમજમાં આવે છે કે ચાંદ આસમાનોના દળમાં સામેલ છે. આ વિષય સૂરએ ફુરકાનમાં વિગતવાર ચર્ચવામાં આવ્યો છે. جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا. (જોઈ લેવામાં આવે.)

કોમની ફરિયાદના સંદર્ભમાં કહેવામાં આવ્યું, وَمَكْرُؤًا مَكْرًا كَبِيرًا તેમાં (કુબ્બાર) એ (અકબર)નું અતિશયોક્તિ સ્વરૂપ છે જેનો ભાવાર્થ "ઘણો મોટો" હોવાનો થાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે તેમણે ઘણું મોટું ષડયંત્ર કર્યું અને તે એ હતું કે પોતે તો જૂદાડીને ત્રાસ પહોંચાડતા જ હતા વસ્તીના ગુડાઓ અને બદમાશોને પણ તેમની પાછળ લગાવી દેતા હતા, આ જ ફરિયાદમાં કાફિરોનું لَا تَدْرُؤُنَّ પરસ્પર કરાર કર્યો એટલે કે આપણે મૂર્તિઓની ખાસ કરી તે પાંચ મોટી મૂર્તિઓની ઇબાદતને આપણે છોડીશું નહીં. આ પાંચ નામો તે પાંચ મૂર્તિઓના છે; વદ, સુવાઅ, યગૂષ, યઊક અને નસ્ર.

ઈમામ બગવી (રહ.)એ વર્ણન કર્યું છે કે આ પાંચેય વાસ્તવમાં અલ્લાહ તઆલાના નેક અને સારા બંદાઓ હતા જે હઝરત આદમ (અલૈ.) અને નૂહ (અલૈ.) વચ્ચેના સમયકાળમાં થઈ ચૂક્યા હતા. ઘણા લોકો માટે તેઓ સન્માનનીય હતા અને તેમનું અનુસરણ કરતા હતા. તે લોકોએ તેમના મૃત્યુ પછી પણ એક લાંબા સમય સુધી તેમના જ પગલે ચાલીને ઇબાદત અને અલ્લાહ તઆલાના હુકમોનું પાલન ચાલુ રાખ્યું. અમુક સમય પછી શયતાને તેમને

સમજાવ્યું કે તમે જે પોતાના બુઝુર્ગોનું અનુસરણ કરી ઈબાદત કરો છો જો તમે તેમની તસ્વીર બનાવીને સામે મૂકો તો તમારી ઈબાદત ઘણી પૂર્ણ થઈ જશે, એકાગ્રતા અને ધ્યાન પ્રાપ્ત થશે. આ લોકો તેના પ્રપંચની જાળમાં ફસાઈ ગયા અને તેમના પૂતળાં બનાવીને ઈબાદતગાહમાં મૂકવા માંડ્યા અને તેમને જોઈને તે બુઝુર્ગોની યાદ તાજી થઈ જવાથી એક ખાસ પ્રકારની માનસિક સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યા, એટલે સુધી કે આવી જ હાલતમાં આ લોકો એક પછી એક મરી ગયા અને બિલકુલ નવી પેઢીએ તેમની જગ્યા લઈ લીધી તો શયતાને તેમને એવી પટ્ટી પઢાવી કે તમારા વડવાઓનો ખુદા અને પૂજ્ય પણ મૂર્તિઓ હતી તે તેમની ઈબાદત કર્યા કરતા હતા. અહીંયાંથી મૂર્તિપૂજાની શરૂઆત થઈ ગઈ અને આ પાંચ મૂર્તિઓનું સન્માન તેમના દિલોમાં સૌથી વધારે હોવાના કારણે તેઓએ પરસ્પર કરાર કરવામાં તેમનું નામ ખાસ સ્વરૂપે લીધું.

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَالًّا એટલે કે “આ જાલિમોની ગુમરાહી ઓર વધારી આપ.” અત્રે એવી શંકા કરવામાં ન આવે કે અંબિયા (અલૈ.)ના હોદ્દાની ફરજ તો કોમની સુધારણા કરવાની છે, નૂહ (અલૈ.)એ તેમની ગુમરાહીની બદ્દુઆ કઈ રીતે કરી? કારણ કે વાસ્તવિકતા એ છે કે નૂહ (અલૈ.)ને અલ્લાહ તઆલાએ ખબર આપી દીધી હતી કે હવે તેમનામાં કોઈ મુસલમાન થશે નહીં તેથી તેમનું ગુમરાહી અને કુફ ઉપર મરવું તો નિશ્ચિત જ હતું, હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ તેમની ગુમરાહી વધારી દેવાની દુઆ એટલા માટે કરી કે જલદી તેમનો ગુનાહોનો પ્યાલો છલકાય જાય અને તેઓનો નાશ કરી નાંખવામાં આવે.

مِمَّا خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا એટલે કે આ લોકો પોતાની ભૂલો કુફ અને શિર્કના કારણે પાણીમાં ડૂબાડી દેવામાં આવ્યા તો તેઓ આગમાં દાખલ થઈ ગયા. આ વિરોધાભાસી અઝાબ એટલે કે પાણીમાં ડૂબવાનું અને નીકળીને આગમાં નાંખવાનું અલ્લાહ તઆલાની શક્તિથી કંઈ દૂરની વાત નથી અને દેખીતું છે કે અહીંયાં જહન્નમની આગ તો ભાવાર્થ સ્વરૂપે નથી, કારણ કે તેમાં પ્રવેશ તો કયામતના હિસાબ કિતાબ પછી થશે, આ બરઝખની આગ છે જેમાં પ્રવેશ પામવાની કુર્આને કરીમે ખબર આપી છે.

કબ્રનો અઝાબ કુર્આનથી સાબિત છે :

આ આયતથી જાણ થઈ કે આલમે બરઝખ એટલે કે કબ્રમાં રહેવાના

સૂરએ નૂહ-૭૧ : ૧ થી ૨૮

પાઠ : ૨૮

મઆરિફુલ કુર્આન (ભાગ-૧૧)

સમયમાં પણ મુરદાઓ ઉપર અઝાબ થશે, તેનાથી એ પણ દેખીતું છે કે જ્યારે કબ્રમાં દુષ્ટને અઝાબ થશે તો નેક અમલવાળાને સવાબ અને નેઅમત પણ મળશે. ઘણી સહીહ હદીષોમાં કબ્રમાં અઝાબ અને સારો બદલો મળવાનું વર્ણન એટલા મોટા પ્રમાણમાં અને એટલી સ્પષ્ટતા સાથે આવ્યું છે કે તેનો નકાર કરી શકાય નહીં તેથી તેના ઉપર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ છે અને તેનો એકરાર અહલે સુન્નત વલ જમાઅતની નિશાની છે.

تَمَّتْ سُورَةُ نُوحٍ بِحَمْدِ اللَّهِ لَيْلَةَ الْارْبَعَاءِ ٨ رَجَبِ ١٣٩١ هـ

અહલમદુલિલાહ ! સૂરએ નૂહ પૂર્ણ થઈ.

□□□□□□□□□□

તારીખ : ૨૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૧ જિલ્લજજ ૧૪૩૫ હિજરી
ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

મૂળ તફસીર લખનાર : હજરત મહાના મુનીમુદ્દીન મુહમ્મદ અલી અલી સા. (રહ.)
ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી
E-mail: saleh.printers786@gmail.com
Contact No.: 9898797394
પ્રકાશક (પ્રિન્ટેડ કોપી) : હજ. મવલાના ઈસ્માઈલ ભૂતા સા. (દા.બ.)
મોહતમિમ : જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ
ફોન નં. : (૦૨૬૪૨) ૨૭૦૩૩૦ / ૨૭૦૯૩૨
www.maarifulqurangujarati.com